

A JOG ÉS A LOGIKA KAPCSOLATA SZABÓ JÓZSEF ÉS MOÓR GYULA ELMÉLETÉBEN

THE RELATIONSHIP BETWEEN LAW AND LOGIC IN THE THEORIES OF GYULA MOÓR AND JÓZSEF SZABÓ

KÖTELES ÁDÁM*

A jog és logika kapcsolatáról, mintegy száz éve elutasító álláspontok fogalmazódtak meg a nemzetközi jogbölcseleti elméletekben, viszont ugyanez az évszázad a nem-klasszikus logikai rendszerek sokaságának színre lépését tapasztalhatta, ami új lehetőségeket kínált a jog és a logika közötti kapcsolatok feltérképezésére is. Két hazai jogfilozófus, Moór Gyula és Szabó József is igen eltérő álláspontot képviseltek ezen a téren. Míg Moór Gyula kifejezetten jelentős szerepet juttatott elméletében a logikának, addig Szabó József úgy vélte, a logikának nincs helye a jogtudományban, és annak jelenlétét e területen a jogbiztonság vágyában feltételezi.

Kulcsszavak: jog, logika, jogalkotás, jogalkalmazás, Moór Gyula, Szabó József

About a hundred years ago the relationship between law and logic was rejected in international legal theories, but the same century saw the emergence of a multitude of non-classical logical systems, which offered new possibilities for the mapping of the relationship between law and logic. Two Hungarian philosophers of law, Gyula Moór and József Szabó, took very different positions in this area. While Gyula Moór explicitly gave logic a prominent role in his theory, József Szabó believed that logic had no place in jurisprudence and that its presence in this field was conditional on the desire for legal certainty.

Keywords: law, logic, legislation, application of law, Gyula Moór, József Szabó

Bevezető gondolatok

A jog és logika kapcsolata és ennek milyensége hosszú évtizedek óta ellentmondásos megítélések alá esik. A jogfilozófusok körében erre a kérdésre megfogalmazott igen változatos válaszokkal és elméletekkel találkozunk. Mintegy 100 éve két markáns, elutasító álláspont fogalmazódott meg a jog és a logika viszonyára: Hans Kelsené, aki szerint jogi logika, illetve általában normalogika nem lehetséges, mert a normák

* DR. KÖTELES ÁDÁM
I. évf. PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Jogelméleti és Jogszociológiai Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
kotelesadam1@gmail.com

nem rendelkeznek igaz/hamis értékkel, ami lehetővé tenné a logikai következtetést; valamint az amerikai realistáké, akik szerint – Oliver Wendell Holmes megfogalmazásában – „A jog élete nem logika, hanem a tapasztalat.”¹ Ugyanez az évszázad azonban a nem klasszikus logikai rendszerek sokaságának színre lépését tapasztalhatta, ami új lehetőségeket kínált a jog és a logika közötti kapcsolatok feltárására is. Jelen tanulmányban szintén két ellentétes álláspontot kívánok összevetni a jog és a logika kapcsolatát illetően, azonban nem nemzetközi, hanem hazai viszonylatban, mivel a magyar jogfilozófusok körében is merőben eltérő felfogások születtek a témában. Ennek az ellentétnek a bemutatására pedig, Moór Gyula – *A logikum a jogban* című művében – és Szabó József – *A jogász gondolkodás bölcselése* című kötetében – foglalt elmélete szolgál a legjobban. Moór Gyula szerint a logika a jogban fontos közreműködő eszköz, emellett van olyan szegmens, ahol a logika az, ami magasabb helyet foglal el, s ekkor a jog érvényre juttató eszközzé válik a logika számára. Szabó József ezzel ellentétben azt az álláspontot képviseli, hogy a logikának nincs szerepe a jogban.

1. Moór Gyula

Moór Gyula Somló Bódog tanítványaként neokantiánus filozófiai alapokra építkezett, mesterének szociológiai jogi, jogi alaptani, s jogi értéktani elméleteit rendszerbe foglalva, egységes keretek közé helyezte. Két módon – melyekből csak az első elmélet született meg – kívánt hozzáfogni egy jogtudományi rendszer megalkotásához, amelyből az egyik a logika mint rendszer alkalmazása, a másik pedig, hogy a jog fogalmában egyesítse a Kant által vázolt Sein (van) és Sollen (legyen) különbségét, amely így a norma, a tény és érték együttes kezelését és egyesítését teszi lehetővé. A szintetikus jogbölcsélet megalkotására tett kísérletét nem tudta beteljesíteni.²

1.1. A logika jogrendszerben való elhelyezése

Moór Gyula az értékeszméket, melyek megvalósultak, s a dolgokat, melyek értékkel rendelkeznek, az emberi kultúra részének tartja, kiemelve, hogy a jog is jelen van a valóság és az értékek világában. Elmélete szerint a jog egyrészt a normák, másrészt pedig a hozzájuk kapcsolódó cselekedetek rendszerét képezi. Bírálja Kelsen akkor uralkodó elméletét és a korábban teret nyert szociológiai felfogásokat, előbbi a túlzottan normaalapú zárttság miatt; utóbbit éppen a normativitás hiánya miatt. Elméletének egyik fő megállapítása, hogy a normarendszer, valamint a hozzá kapcsolódó emberi cselekedetek a jog fogalmának két szükséges alkotóelemét képezik. Az emberi cselekvésben rejlő logika vizsgálatát elkerüli, mert úgy vélekedik, hogy az már a logikum és a valóság kapcsolatának; vagyis az érték, s valóság tényeinek elemzését jelentené, amely már a metafizika kérdéskörét érinti, így kizárólag a logikának a

¹ Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881, 1.

² SZABÓ Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. (szerk.: Jakab András – Menyhárd Attila) HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015, 451–542., 472–476.

normarendszerrel („norma agendi”) való kapcsolatát elemzi.³ Ebből láthatjuk, hogy a szűk értelemben vett jogot vizsgálja, nem pedig a tág értelemben vett jogot, melybe a normákon kívül a hozzájuk kapcsolódó valóságelemek – mint a jogkövetés, jogalkotás, s szankcionálás – is beletartoznak.⁴

A jogszabályok rendszerét gondolatok rendszerének tartja, melynek – mind az írott jog, mind a szokásjog esetében – logikai tartalma van, ez pedig a szokásjog esetében a tényekben, míg a jogszabályok esetében grammatikai formában nyer teret. A normákban fellelhető logika tényét azzal magyarázza, hogy a norma egy megvalósuló tényálláshoz mindig valamilyen következményt kapcsol, így jelenik meg a logikai ítélet, vagyis a „feltételes hipotetikus értékítélet”, mely nem más, mint a jogszabályok gondolati tartalmának megnyilvánulása. A „Ha van A, legyen B”, kifejezi a logikai struktúrát, amely a jogszabályokban jelen van.⁵

A logika jogban való érvényesülésének alátámasztására rávilágít, arra, hogy komplett összefüggő rendszert alkotnak a normákban külön-külön fellelhető egyes hipotetikus ítéletek, melyek így logikailag összefüggő komplett egésszé állnak össze.⁶ „Azt mondhatnám tehát, hogy nem a jogalkotó akarata alkotja meg a jogrendszer egységét, hanem hogy épp ellenkezőleg, a jogrendszer logikai egységének a szempontja határozza meg, hogy mit tehet a jogalkotó joggá. Mert hiszen valóban a jogalkotó csupán olyan szabályoknak az összességét teheti érvényes joggá, amelyek egy jogrendszer logikai egységébe foglalhatók össze.”⁷ Ezt azzal magyarázza, hogy a jogalkotó kötve van a logikának való megfeleléshez, tehát egy jogrendszer része csak olyan jogszabály lehet, amely logikailag beleilleszkedik a rendszerbe. Ennek függvényében ezért a jogalkotó a rendszer valamely tagjával ellentétes normatív szabályt nem alkothat, illetve ha egy jogszabály ellentétes egy korábban fennálló jogszabállyal, akkor a logikai törvényszerűségek miatt a régebbi jogszabály ellentétes rendelkezését hatályon kívül helyezi az új.⁸

Solt Kornél egy fontos kérdésben merőben más álláspontot képvisel, mint Moór Gyula. Ugyanis a jogrendszer egységének vizsgálatakor – vagyis azon kérdés megválaszolásakor, hogy jogszabályok adott halmaza, mitől lesz egy komplett egység – elveti azt a felfogást, melyet mestere vallott, hogy az logikai egység lenne. Ennek indoka pedig nem más, mint az, hogy egy jogrendszerben számtalan egymással kollízióban álló, mégis érvényben lévő normát fedezhetünk fel, s ennek empirikus ténye nem bomlasztja meg a jogrendszer egységét. Elveti azokat a álláspontokat is, melyek alapján adott szabályok legalitása vagy moralitása tenné azokat egy jogrendszerre. Előbbit azért, mert „a jogot nem lehet megalapozni a joggal”; utóbbit azért, mert egy

³ MOÓR Gyula: A logikum a jogban. In: *Filozófiai értekezések I.* Atheneum, Budapest, 1928, 1–47., 2–3.

⁴ SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság.* SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996, I, 16.

⁵ MOÓR Gyula: i. m. 3–4.

⁶ MOÓR Gyula: i. m. 6.

⁷ MOÓR Gyula: i. m. 7.

⁸ MOÓR Gyula: i. m. 8.

adott jogrendszer szabályaiban igencsak változatos erkölcsi elvek köszönnek vissza. Solt elmélete az, hogy egy jogrendszer szabályainak egységét a mögötte álló társadalmi hatalom adja, s ez arra szolgál, hogy különböző államok érvényben lévő jogrendszereit elkülöníthessük egymástól.⁹ Kiemeli, hogy már annak ténye is bizonyítja, hogy a logika alkalmazható a jogra, hogy az ellentmondás maga egy logikai fogalom.¹⁰ Azonban hozzáteszi, semmilyen logikai törvényszerűség nem biztosítja egy jogrendszer ellentmondásmentességét, hogy ez fennálljon, az pusztán a társadalom részéről támasztott morális elvárás.¹¹

Moór elmélete szerint a jogrendszer nem más, mint logikai értelemben vett egység, egy logikus rendszer. Egyetért Somló Bódoggal abban, hogy ellentmondások előfordulhatnak a jogi szövegekben, és a bennük található kifejezőmódokban, de csakis ott, magában a jogban már nem. Logikai korlátnak tekinti a „lex posterior derogat legi priori” elvet, így számára egyértelmű, hogy ha a jogalkotó új normát hoz létre, mely ellentétes a rendszer egy korábbi szabályával, akkor ezáltal a régebbi norma érvényét veszti. Úgy véli, egy jogrendszerben előfordulhat az, hogy az egyik jogágban kevésbé jártas jogalkotó újraalkot egy olyan fogalmat, amelyet már tartalmaz a logikailag szorosan összefüggő jogrendszer valamelyik jogszabálya. Kifejti azonban, hogy ez abszolút nem jelent ellentmondást a jogban, pusztán annyit jelent, hogy a két jogág – melyekben ugyanaz a fogalom más jelentéssel bír – más tényállás fennállása esetén biztosít védelmet. Másképp vélekedik viszont abban a helyzetben, amikor két eltérő fogalom kerül a jogban megjelölésre ugyanazzal a szóval. Ellentmondást jelent egy jogszabályi szövegben, ha egyazon szó két eltérő fogalom megjelölése céljából is alkalmazásra kerül, mint a tulajdon, mely előfordulhat, hogy megtalálható a magánjogban és a büntetőjogban is, ezek eltérő jelentéstartalma viszont gondokat okozhat, mert ha egyik szűkebb tartalommal bír, mint a másik, akkor a jogalkalmazás során az egyik ágba olyat tekintünk magántulajdonnak, amit a másik ágba nem. Ezek előfordulását a jogi fikciókhoz – melyet szintén pusztán szövegbeli és nem jogi ellentmondásnak tart – hasonlítja, melyről úgy vélekedik, hogy a köznyelvben vagy magában a jogban más jelentéstartammal bíró szót használnak e jelentéstartalomtól merőben eltérő dolog jelölésére. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy mivel nem lehet ellentmondás a rendszer egyes szabályai között, az egyes normák értelme csak a teljes rendszert tekintve és az összefüggéseket figyelembe véve állapítható meg. Nagyon szoros kapcsolatokat állapít meg egy adott jogrendszerben található normák között, ezzel is utalva arra, hogy a jogrendszer nem más, mint egy zárt, logikai egység.¹² Nem foglalkozik azonban azzal, mint ahogyan azt Solt Kornél is felvázolja, hogy egy norma érvényessége az azt létrehozó hatalomra támaszkodik – abból meríti érvényességét –, nem pedig a logikára. Így megállapíthatjuk, hogy bár rendkívül fontos az érvényesség és a logika összhangja, de ez korántsem jön létre automatikusan. Nem dedukálható egyik érvényes jogi normából

⁹ SOLT Kornél: *Valóság és jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997, 118–119.

¹⁰ SOLT Kornél: *Valóság...*, 142.

¹¹ SOLT Kornél: *Valóság...*, 138.

¹² MOÓR Gyula: i. m. 8–9.

egy másik norma érvényessége. Például egy univerzális – a társadalom összességére, vagyis valamennyi tagjára vonatkozó – norma érvényességéből nem következik az individuális normák érvényessége.¹³

Moór Gyula szerint „a hipotetikus ítéletek gyanánt jelentkező egyes jogszabályok olyan logikai homogeneitást mutatnak, amely lehetővé teszi, hogy gondolati tartalmuknak hasonlóságai és különbségei szerint logikusan tagolódó egységes rendszerbe foglaljuk őket”.¹⁴ A homogenikus gondolati tartalom alapján történő logikai rendszerezést egyértelműen és könnyen megállapíthatónak találja a kódexek esetében, hiszen az egy nagy egészként, egyetlen fizikai tárgyként is tartalmazza a szigorú logikai illeszkedés szempontjai szerint megalkotott normákat. A külön-külön és nem azonos időben létrejött jogszabályok kapcsán is kiemeli, hogy szigorú logikai rendben alkották őket, a már hatályban lévő jogszabályokat figyelembe véve, hogy azok közé illeszkedjenek, s ne kerüljenek ellentmondásba velük.¹⁵

A jogi tényállások között szoros összefüggést lát, közös tényállási elemek is előfordulhatnak annak kapcsán, hogy egy-egy jogszabály kiemel egy tényállási elemet, amelyet önálló szabályozás alá von, s így kapcsolja hozzá a pusztán részletekben rejlő változást mutató egyéb elemeket, példaként a lopás tényállásához minősített esetként hozza a változatokat. A szankciók között szintén lát tartalombéli és logikai kapcsolatot is, hozzátéve, hogy ezek igazából még szorosabban összefüggenek és még több bennük a hasonlóság, mint magában a hozzájuk kapcsolt tényállásokban, mely a kikényszeríthetőség okán kerül ilyen módon meghatározásra. A jog fő jellemzője, hogy kényszerítő ereje van, így mindig a betartására törekszik, amelyre gyakran választja a szankciók láncolatát; ha egy jogszabály nem kerül betartásra, arról egy másik gondoskodik és így tovább, ez alapján az anyagi jog érvényre juttatásának biztosítékként tekint az eljárási jogokra.

Nemcsak a kikényszeríthetőség, de a jogalkotás szempontjából is rendszernek tekintik a jogot, hiszen minden létrejövő jogszabály illeszkedik a fennálló rendszerbe – és a jogszabályi hierarchiába –, majd az ezután létrejövő jogszabály már ehhez is illeszkedik, így jutva el az újabb és újabb létrejövő jogszabályok rendszerbe illeszkedéséig. Ennek okán a jogszabályok biztosítékai egymás megvalósulásának is, és ez is egyfajta szoros kapcsolatot biztosít közöttük. A normák közötti szoros logikai kapcsolat nemcsak azt hivatott biztosítani, hogy beleilleszkedjenek az adott jogrendszerbe, hanem azt is, hogy biztosítsák egymás megvalósulását a szankciók rendszerén keresztül, így mind a jog, mind pedig a szankciók rendszerébe való illeszkedése is elengedhetetlen. Emiatt igen fontosnak tartja azt, hogy egy jogszabály ne csak valaminek a tilalmát jelölje meg, hanem azt is, milyen szankció alkalmazására számíthat, aki a normát megszegi. Ebből vezeti le a hézagmentes, logikailag zárt jogrendszer elméletét. A joghézag a felfogása szerint mindössze annyit jelent, hogy valamely területet vagy élethelyzetet a jog nem szabályozott, azonban a szabályozásban logikai ellentétként jelentkező joghézag előfordulásának lehetőségét elveti.

¹³ SOLT Kornél: *Jogi...*, II, 342.

¹⁴ MOÓR Gyula: i. m. 10.

¹⁵ Uo.

Kiemeli emellett, hogy a jog nem rendelkezik logikai teremtőerővel, mivel a jogszabályok gondolati tartalma, melyet a logika kifejezésre juttat, a jogszabály gondolati tartalmát gyarapítani nem képes. A logika a gondolati tartalmakat ugyan képes rendszerezni, de újakat létrehozni már nem.¹⁶

A társadalom szabályozása során a jog nem részleteiben szabályoz minden egyes életviszonyt, hanem mindössze általánosságában szabályozza az életviszonyokat, a közös jellemzők megragadásával. Ekkor jut szerephez – az általános fogalmak megalkotásakor – az absztrakció, melynek segítségével rengeteg, az általánostól részleteiben eltérő társadalmi viszony esetében alkalmazható lesz az általános szabály, a szubszumpció segítségével. A fogalmat logikai természetűnek tartja, s az absztrakt fogalom képes összekapcsolni az általános normát a merőben eltérő s részletes tényleges élethelyzettel. Ehhez a definíciókat nélkülözhetetlennek tartja, mivel úgy tekint a rendszerre, hogy a minél szabatosabban megfogalmazott és élesebben elhatárolt fogalom az, ami könnyűvé teszi a jogalkalmazást. Trendelenburg elméletével egyetértve leszögezi, hogy a definíció olyan logikai hatalom, mely a különböző jogterületeken szabályozza, mit kell tennünk, s milyen szankcióra számíthatunk, ezt pedig megkerülhetetlenül teszi. Így a fogalmat akként azonosítja, hogy azok „a jogbiztonság logikai őrei”, melyek a tömegesen előforduló társadalmi jelenségeket, s végső soron így magát az életet szabályozzák. A jog részéről szükségszerű, hogy azonos elbírálás alá vonja a gyakran merőben változatos életviszonyokat, melyből a méltányosság problémái is fakadnak. Filozófiai ellentét az, melyre az általános s a különös ellentéte visszavezethető, ez pedig éppen ezért a jogi szabályozásban nem lesz teljes mértékben elkerülhető, így a jog és méltányosság ellentéte, valamint a „summum ius summa iniuria” (a jog teljes alkalmazása teljes jogtalanság) problémája sem.¹⁷ Nicholas F. Lucas – Moór Gyula elméletét igazolón – a következőket fejti ki. „A logika hatása a jogra abból az alapvető tényből fakad, hogy a törvények nem önalkalmazóak – és a tények világától elszigetelt jogi szabály nem több, mint egy spekulatív szellem. Az elvek »élnek, mozognak és léttel bírnak«, mint a tények alakításának mutatói. A jog pontosan fogalmazva szervezett elv, és politikai szempontból az a térkép, amely az emberi cselekvést mint tényt szabályozza. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nem automatikus gépezet tehetetlensége olyan erőt igényel, amely életerőt és cselekvést kölcsönöz neki, valamint a manipuláció kiegészítő művészetét. Ezt az energiát az emberi életnek kell szolgáltatnia. Röviden tehát a logikus gondolkodás és a joggal való kapcsolat funkciója a jogi elvek hatékony alkalmazásának biztosítékai.”¹⁸ Lucas esetében is láthatjuk tehát, hogy a tényeket és a jogi normákat együttesen kezeli, oly módon, hogy rávilágít, hogy az életviszonyok – melyeket a normák szabályoznak – tényeken alapulnak. Solt Kornél úgy vélekedik, hogy a normatív

¹⁶ MOÓR Gyula: i. m. 10–13.

¹⁷ MOÓR Gyula: i. m. 16–17.

¹⁸ Nicholas F. LUCAS: Logic and Law. *Marquette Law Review* 1919/3/4., 203–210., 205–206.

elemek értékelésében különbséget kell tennünk aszerint, hogy a bírónak a jogalkalmazás során egy egyértelmű esetben vagy egy határesetben kell-e döntést hoznia.¹⁹

Noha több esetben is megjelent az igény a logikai merevség enyhítése iránt – mint a „jó bíró” eszméje a „szabadjogi iskola” esetében –, mégis úgy véli, a logika nem engedhet utat a szubjektivitásnak, merevségét bizonyos fokig mindenképp megtartani szükséges, és engedhet objektív megítéléséből az életviszonyok megítélésének során, melynek egyik fő célja a jogbiztonság megtartása. Egyfajta etikai igényként is jellemzi a logika objektív szabályozó szerepének megtartását, sőt a logikai merevség a biztosíték arra, hogy a jogi fogalmak változatlanul fennmaradhassanak, a társadalom rohamos változása ellenére is, így biztosítva a jogi tradíció fenntartását. Emellett kiemeli, hogy a jogrendszerek fejlődésével lineárisan nő a logika szerepe és jelenléte is, mivel úgy gondolja, hogy előbbi tökéletesítése a másik tökéletesedését is magával vonja, így a nem kellően fejlett jogrendszerekről azt vallja, azokban hiányzik a logika, s mindössze olyan egybegyűjtött előírásokat tartalmaznak, melyek nem függenek össze kellő mértékben.²⁰

Moór Gyula úgy vélekedik, minél bonyolultabbak és összetettebbek az idő múlásával a társadalmi viszonyok és az élet jelenségei, annál inkább jut szerephez a logika is, hiszen minél bonyolultabb az életviszony, annál többet segít a logika az egyszerű szabályozásban. Példák sorozatán keresztül – mint a *praesumptio iuris* (jogi vélelem) – mutatja be, hogy a bonyolult élet szabályozására a jog csakis a logikával képes, s enélkül a meghatározó, fontos eszköz nélkül nem lenne képes egyszerűen átlátható módon szabályozni a társadalmi viszonyokat, vagyis magát az életet. A tudományokban alkalmazott egyszerűsítő eljárásokhoz hasonlítja a jogban a logikát, tehát egyszerűsítő gondolatoknak tartja őket, amelyek áthidalják a sokszor igen bonyolult jelenségek szabályozását, s mivel a logika megadja a lehetőséget ezek egyszerű jogi szabályozására, így a jogalkalmazáshoz nélkülözhetetlen. A jogérvényesülés biztosítója sem más, mint maga a logika. Fontos azonban, hogy gyakorlati – jogalkalmazási – célnak tartja a logikát, de nem a jogszabályok megismerési céljául szolgáló eszköznek. A logika ugyan a jog céljainak megvalósulását szolgáló elsődleges eszköz, de ennél nem több. A jog céljait pedig érzelmi erők és érdekek határozzák meg, melyek érvényesülésének biztosítására a logika elengedhetetlenül fontos. Az elsődleges eszközök a jog területén a gyakorlati célok, a logika pedig másodlagos. A fogalmakról úgy vélekedik, hogy a jogi megismerés szempontjából igazak vagy hamisak sem lehetnek, hiszen gyakorlati célt szolgálnak azok is, s a teoretikus igazság kifejezésének akarata nem szerepel a normatív jogszabályok céljai között.²¹ Solt Kornél normatív és deskriptív tényállási elemek között tesz különbséget. A normatív elemek azok a jogszabályrészek, melyek egy értékrendre utalnak, ezzel szemben a deskriptív elemek pusztán leírnak valamit. A bírói eljárás során a normatív

¹⁹ SOLT (SCHOLTZ) Kornél: *A normatív tényálladási elemek problémája*. Attila–Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1940, 35.

²⁰ MOÓR Gyula: i. m. 18–19.

²¹ MOÓR Gyula: i. m. 20–25.

elemek esetében megkívánt a bíró részéről az értékelés.²² Az egyszerű esetek megítélése szubszumpcióval történik.²³

1.2. A logika szerepe a jogalkalmazásban

A jogalkalmazás kapcsán elméletének kiindulópontja, hogy annak elsődleges funkciója – még, ha alogikus, másodlagos funkciókkal is számolnunk kell – nem más, mint a logika. A jogalkalmazás szerepéről korábban két felfogás bírt kiemelkedő szereppel, az egyik ilyen – mely pusztán logikai tevékenységnek tartja a bírói döntéshozatalt is – a szillogizmus tana, a másik pedig az a felfogás, melyet a szabadjog követői képviseltek. A szillogizmus esetében a premissa minorhoz (alsó tétel), vagyis konkrét jogesethez tartozó „premissa maior” (felső tétel), vagyis az általános tétel megkereséséről és az így előállott két premisszából történő zárótétel levonásáról, vagyis az ítéletalkotásról van szó. Amennyiben rendelkezésre áll a megfelelő felső tétel, akkor kerül sor a szubszumpcióra, vagyis az egyedi esetnek az általános tétel alá való vonására, azonban a szillogizmus-tan képviselői szerint ez is mindösszesen egy logikai művelet, bármilyen következtetést is kelljen elvégezni. Ezzel szemben a szabadjog képviselői, mint F. Gény, úgy gondolkodtak, hogy a döntéshozatal nem pusztán logikai művelet, s a bíró feladata, hogy az adott eset minden körülményét alaposan szemügyre vegye, értékelje és ezután – a társadalmi érdeket, a célszerűséget figyelembe véve – a legmegfelelőbb ítéletet hozza. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez viszont önálló értékelő és akarati funkciókra van szükség, mert a döntés legfőbb célja az igazságos döntés meghozatala, a logikai indokolás pedig csak másodrendű kíváncsi. Kiemeli azonban, hogy vannak olyan esetek, amikor a pusztán szillogizmussal előáll a megfelelő döntés. Ilyen eset például, amikor egy végrendeleten, melyet saját kezűleg írnak, hiányzik a két tanú aláírása, de vannak olyan esetek is, amikor a bírónak már alkotótevékenységet is kell végeznie, mert a szillogizmussal csak a megfelelő keretig jutunk. Az enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevétele már minden esetben a bíró morális, önálló értékelési képességét igénylő feladata.²⁴ A deduktív érvelés esetében – melyre itt Moór Gyula utal – a konklúzió szükségszerűen igaz, ha a premisszák igazak.²⁵ „A probléma az, hogy olyan állításokat találjunk, amelyek általános elvet és konkrét tényről tartalmazznak, és amelyek érdemesek arra, hogy premisszáként szolgáljanak.”²⁶ Ezt a gondolatot fogalmazza meg John Dewey, s beláthatjuk, hogy helytálló a felvetése, mert meg kell különböztetnünk a könnyű eseteket a nehéz esetektől, s utóbbinál a premisszák felállítását komoly eljárási tevékenységet igényel. Többről van szó, mint az enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevétele, s értékelése. Mindezt meg kell, hogy előzze a tényállás tisztázása. Akárcsak Moór Gyula, egykori tanítványa, Solt Kornél is azok

²² SOLT Kornél: *A normatív...*, 5.

²³ SOLT Kornél: *A normatív...*, 38.

²⁴ MOÓR Gyula: i. m. 30–33.

²⁵ SOLT Kornél: *Jogi...*, I, 138.

²⁶ John DEWEY: Logical Method and Law. *Cornell Law Review* 1924/10/1., 23.

halmazát erősíti, akik úgy vélik, a jogalkalmazásban egyaránt jelen van a logika és más – a logikán kívül eső – funkciók is.²⁷

Moór Gyula azonban azt emeli ki, hogy bár a bíró részéről sokszor megkívánt a morális, értékelő funkció alkalmazása, ez mégis csak a fontossági sorrendben azt megelőző, logikai funkció alkalmazását követően lehetséges. Úgy véli, a logikai funkció az, amit igazán jogalkalmazásnak tekinthetünk, hiszen az azt követő szabad bírói mérlegelés esetén alkalmazott funkciók már nem a jogalkalmazás, sokkal inkább a jogalkotás eszközei. A döntést igénylő konkrét esetek és az absztrakt normák között olyan szakadékok találunk – bármilyen élesen megalkotott jogi fogalmak és tökéletes definíciók esetén is –, amely folytán a felső tételt és az alsó tételt egymás szemszögéből is fontos lehet értelmezni és alakítani. Az alsó tétel faktumokból való megállapítására a tényállás megállapításához van szükség. A kiterjesztő és megszorító értelmezés kapcsán álláspontja az, hogy a bírónak lehetősége van a jogszabály logikai kiterjesztésére – melynek egyik esete a törvényi útmutatás, másik esete, amikor önállóan kényszerül effajta értelmezésre –, s ekkor jogfejlesztő munkát végez. Nagyobb az igény a döntési és morális értékelési tevékenységre, ha a jogszabály nem rendelkezik az értelmezésről. A döntés egyik eszköze – a kiterjesztéshez – az analógia, másik eszköze – a megszorító értelmezéshez – pedig az ellentétből való következtetés (*argumentum a contrario*). A két eszköz közötti választás során a bíró nem logikai, hanem célszerűségi szempontból dönt.²⁸ A bírói döntések az individuális jogi normákhoz sorolhatók. Solt Kornél álláspontja, hogy a hibátlan következtetésekre jellemző logikai szükségszerűség biztosítja, hogy a konklúzió igaz és a premisszából következik. Azt azonban nem képes biztosítani, hogy a bíróság ítélete tartalmilag azonos legyen a „hibátlan logikai következtetés konklúziójában kifejezett egyedi kategorikus jogi normával”.²⁹ Arra a kérdésre, hogy az individuális jogszabályok jogszabálynak minősülnek-e – megerősítve Moór Gyula álláspontját – igenlő választ ad. Teszi ezt azért, mert meggyőződése, hogy ennek a jog fogalma az oka, mert ez, mint egy mérce szolgálja a kérdés megválaszolását. A válasz pedig azért igen, mert a jogszabály kritériumainak megfeleltethetőek az individuális jogszabályok, ilyen például a kényszerítő erő fennállása is egy bírói ítélet esetén.³⁰

A szillogizmus képviselőinek Moór Gyula igazat ad abban, hogy a jogalkalmazás elsősorban logikai funkció, vagyis szillogizmus felállítása, azonban tévesnek tartja az elméletet abban, hogy kizárólag logikai funkciója lenne a jogalkalmazásnak. A szabadjogi mozgalom képviselőinek abban ad igazat, hogy nem pusztán logikai funkció a jogalkalmazás, hanem jogfejlesztő tevékenység is, azonban téves az elmélet azért, mert a másodlagos funkciókat – mint értelmezés és morális értékelés – helyezi a logikai funkció elé a jogalkalmazás során.³¹ Lucas álláspontja az, hogy még mielőtt Arisztotelész a logika szabályait összefoglalta volna, már akkor is helyesen

²⁷ SOLT Kornél: *Valóság...*, 111.

²⁸ MOÓR Gyula: i. m. 34–36.

²⁹ SOLT Kornél: *Jogi...*, II, 386.

³⁰ SOLT Kornél: *Valóság...*, 122–123.

³¹ MOÓR Gyula: i. m. 36–37.

érveltek az emberek. Sőt, azt vallja, hogy Arisztotelész az ilyen érvelések elemzésének köszönhetően jutott el a logika szabályainak felfedezéséhez, tehát a gyakorlat megelőzte az elméletet.³² Ebből láthatjuk, hogy a logikus gondolkodás és érvelés – még ha kezdetben nem is nevesített, s rendszerezett szabályokként – mindig jelen volt a társadalmak életében. A bonyolult esetekben a logikai funkció előtt mást kell segítségül hívnunk, mégpedig a hermeneutikát; vagyis az értelmezés funkcióját. A hermeneutikai kör az, amellyel egyáltalán eljutunk a bonyolult esetekben a megfelelő premisszák előállításához. A hermeneutikai kör nem más, mint a körkörösen előrehaladó értelemezés azon folyamata, amely során a konkrét tényállásra tekintettel kiválasztjuk, hogy mely normák lehetnek relevánsak az adott esetre, s ezt követően megállapítjuk, hogy a norma szempontjából mely tényállási elemek relevánsak számunkra. Az általános normát az egyedi esetre a dedukció útján konkretizálhatjuk, indukcióval pedig a tényállás releváns elemeit az általános normához közelíthetjük.³³ Láthatjuk, hogy nem a logika, hanem az értelmezés a jogalkalmazás elsődleges funkciója, s ezt segíti a logikai funkció. Fontos azonban leszögezni, hogy az értelmezés nem váltja ki a logikát, hanem összefonódva, egymást kiegészítve szolgálják a jogalkalmazás menetét.

1.3. Logika és a jogtudomány

A jogtudomány kapcsán Moór Gyula³⁴ azt vallja, annak „feladata nem a jogi szabályozás alapját képező életviszonyok feltárása, hanem magának a jogi szabályozásnak, a tételes jogszabályok tartalmának a feldolgozása és rendszerbe foglalása”.³⁵ Így a jogtudománynak pusztán csak az alapját jelentik a valóságtudományi megállapítások, de ezenkívül mindössze az érvényes jogszabályok tartalmára koncentrál. A normatív szabályok logikus és könnyen áttekinthető rendszerbe való egybefoglalása a jogtudomány igazi célja, melyhez logikai eszközöket használ, s olyan szabálytartalmakat fejez ki, melyek pusztán csak eszmei léttel bírnak. A jogszabályi anyagok feldolgozását a jogtudományban, az azt megelőző jogalkotási tevékenység során végzett logikai műveletek folytatásának tartja, s hozzáteszi, a tudományos módon történő törvényelőkészítés folytán kodifikált joggá válhat a jogtudomány munkája.³⁶ „A logikum szempontjából jog és jogtudomány között nem lényegbeli, hanem legfeljebb fokozat különbség van.”³⁷ Moór Gyula akképp vélekedik, hogy a jogszabályok tartalom szerinti megértése, s magának a szabályanyagnak a bemutatása,

³² Nicholas F. LUCAS: i. m. 204.

³³ SZABÓ Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 244–245.

³⁴ Moór Gyula munkásságának értékelését ld. SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994; SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseletei gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024, 182. és következő oldalak.

³⁵ MOÓR Gyula: i. m. 38.

³⁶ MOÓR Gyula: i. m. 38–40.

³⁷ MOÓR Gyula: i. m. 40.

valamint a normák között fennálló logikai összefüggések vizsgálata mind a jogtudomány célja. Ezen célok kitűzése és megvalósítása elengedhetetlen a megfelelő jogalkalmazás szempontjából. Csakúgy, mint a logika a jogban, maga a jogtudomány is egyazon célt szolgál, ami nem más, mint a jogalkalmazás, így a jogalkalmazás és a jogtudomány között párhuzamot vél felfedezni. A jogtudomány előkészíti a felső tételek anyagát a későbbi szillogizmusok számára a jogalkalmazásban, megkönnyítve így az alsó tételekhez tartozó legmegfelelőbb felső tételek megtalálását. Azonban a jogtudomány nem fordít figyelmet sem a későbbi konklúziók, sem pedig az alsó tételek, tehát a konkrét jogesetek felé. Egyetlen funkció az, melyre a jogtudomány igényt tart, ez pedig a logikai, rendszerező funkció, ennek okán egyetlen közvetlen célja a jog megismerése és megismertetése.³⁸ „A logika kiemelkedő szerepe annak köszönhető, hogy a jogtudomány nem valóságtudomány. Hiányzik azért az az empirikus alap, amely tételi tudományosságát kontrollálhatná, s éppen ezt a szerepet hivatott betölteni a logika.”³⁹

2. Szabó József

„Újrealista”⁴⁰ jogfelfogást képvisel, melyet Horváth Barna – akit korábban Moór Gyula saját szellemi örökösének tekintett, azonban később nézőponti és személyes ellentét is keletkezett közöttük – neokantiánus⁴¹ alapjaira épít. Bíraskodásban és közigazgatásban is tapasztalatot szerzett, s az angolszász jogelmélet felé fordította figyelmét. Elméletében a cselekvő szubjektumot a jog lényegéhez s fogalmához sorolja; a bírói döntéshozatal lényegét pedig annak pszichológiai tartalmához köti.⁴²

2.1. A logika jogban való jelenlétének elvetése

Szabó József műve első fejezetének *A logikum mítosza* címet adta, melyből már könnyen világossá válik számunkra, hogyan is vélekedik a logika és a jog kapcsolatáról, s milyen megítélésre számíthatunk ennek kapcsán. Gépies mechanizmussal azonosítja a túlzottan logikai gondolkodást, s úgy véli, abból már hiányzik az emberi szellem. Bírálja Kant, illetve más filozófusok elméleteit is, mert azok a tiszta észnek és a logikának határtalan jelentőséget tulajdonítottak. Úgy vélekedik, hogy a logikai

³⁸ MOÓR Gyula: i. m. 42.

³⁹ SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 474.

⁴⁰ Az amerikai realizmus képviselői markánsan elutasították a jog és logika közötti kapcsolatot, melynek kulcsfontosságú tételét Oliver Wendell Holmes a következőképpen fogalmazta meg: „A jog élete nem logika, hanem a tapasztalat.” (*The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881, 1.)

⁴¹ Az irányzat a „Zurück zu Kant” („Vissza Kanthoz”) jelmonddal, a német Otto von Liebmantól indult el (*Kant und die Epigonen. Eine kritische Abhandlung*. Stuttgart: Carl Schober, 1865). Képviselői Kant filozófiájának módosításával kívántak egy olyan filozófiát kiterjeszteni, ami megfelel a modern tudományok igényeinek. Két fő irányzata – a *logikát* és az *a priori episztemológiát* hangsúlyozó – marburgi iskola, illetve – a *gyakorlati ész kritikáját* hangsúlyozó – badeni iskola.

⁴² SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 483–486.

következtetések gépies sora figyelmen kívül hagyta az irracionális elemeket és a magyar jogi gondolkodás fő iránya ettől eltér.⁴³ „A jog egy nemzet sok évszázadon átívelő fejlődésének történetét testesíti meg és nem lehet úgy kezelni, mintha csak egy matematikakönyv axiómáit és következményeit tartalmazná.”⁴⁴ Így vélekedik Holmes, s láthatjuk, hogy az amerikai realizmus ezen álláspontja visszatükröződik Szabó József újrealista felfogásában.

Szabó József a szokásjog fontosságát hangsúlyozza a magyar és angol jogrendszerben, s különösnek tartja, hogy éppen ezek állnak szemben a logika fontosságát hangsúlyozó elmélettel. Ezt azzal magyarázza, hogy egyfajta gyakorlat megalapozása, követése is a jogalkalmazás a szokásjogalkotó jogrendszerekben. Ehhez kapcsolja a racionális (mechanikai felfogásmód), illetve irracionális (intellektuális felfogásmód) szemlélet közötti különbséget, melyből előbbi az írott jog megalkotásához, utóbbit a szokásjog megalkotásához veszik alapul, de hozzáteszi, nem könnyű ezek igazsága között dönteni. Annak megítélésére, hogy létezhet-e olyan jogalkalmazás, amely nem racionalo-logisztikus, kilenc nehéz jogesetet mutat be, melyben logikai ellentétek bemutatására vállalkozik.⁴⁵ Halper kifejti, a jogi elvek ahhoz, hogy lehetővé tegyék logikai folyamatok működését, túlzottan is homályosak, illetve diszkrecionálisak, a bírósági döntések ezáltal nem egy deduktív folyamat eredményei. Ezzel érvelnek a szabályszerkesztők a jogi logika ellen.⁴⁶ Egyet kell értenünk azonban Read azon álláspontjával, hogy „a logika célja annak tisztázása, hogy miből, mi következik, annak meghatározása, hogy a premisszák vagy feltevések adott csoportjának, mik az érvényes következményei”.⁴⁷ Ez nem jelenti azt, hogy pusztán csak a logika szükséges a jogi eljáráshoz, de nélkülözhetetlen eszköz számára.

A Szabó József által felvázolt kilenc jogeset közül az „érvényes lemondás” példája: a közigazgatási bíróság által 1439. számon hozott elvi határozat értelmében nem eredményez hatályos lemondást a törvényhatósági bizottsági tagtól a későbbi bizalomvesztés esetére – a párt vezetése részéről – szedett biankó lemondó nyilatkozat (reverzális) és ennek szintén a tag tudta, valamint beleegyezése nélküli benyújtása sem. „A probléma megoldása logikai formában úgy lett volna megfogalmazható, hogy: 1. a lemondás megszünteti a törvényhatósági bizottsági tagságot (1930: XVIII. t.-c. 27. §. 2. pont); 2. a panaszos lemondott; 3. tehát a panaszos tagsága megszűnt.”⁴⁸ A bíróság más döntést hozott, melynek alapja nem más, minthogy ennek folyamán másképp került értelmezésre a „lemondás” ténye, ami az általános szabály szerint kizárólag „érvényes lemondás” lehet, de a konkrét esetben a lemondás „érvénytelen” volt. A bíróság ítélete alapján a reverzálisadás kimondottan „a régi rendi

⁴³ SZABÓ József: *A jogász gondolkodás bölcselése*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged Városi Nyomda Rt., Szeged, XVI. 1941/2., 4.

⁴⁴ Oliver Wendell HOLMES: i. m. 1.

⁴⁵ SZABÓ József: i. m. 5.

⁴⁶ Thomas HALPER: *Logic in Judicial Reasoning*. *Indiana Law Journal* 1968/44/1., 36.

⁴⁷ Stephen READ: *Bevezetés a logika filozófiájába*. (ford.: Bánki Dezső) Kossuth Kiadó, Budapest, 2001, 50.

⁴⁸ SZABÓ József: i. m. 15.

alkotmányban ismert utasítási és visszahívási jognak burkolt formában való visszaállítását célozza”. Ez pedig ellentétben áll a törvény szellemével, s annak céljával, mivel a pártok számára egyetlen hatályos törvény sem tesz effajta lépést lehetővé, mert ez a tagok közérdekre, s annak képviselésére kiható függetlenségét érintené. A döntés mindössze amiatt vált mássá – mint annak logikailag kellett volna –, hogy a közigazgatási bíróság, mit értett az érvényes lemondás alatt. Ez pedig a közérdeken alapuló mérlegeléssel történt, nem pedig dedukcióval. Szabó József a jogászai gondolkodás fontosságát hangsúlyozza – melynek feladata megkeresni az irracionális lényegét –, mivel ebből a döntésből is arra következtethetünk, hogy meghozatala folyamán a logikai formák közötti döntés helyett az értékelés vette át a szerepet, mert logikailag a másik döntés is „érvényes” lett volna.⁴⁹ Moór Gyulával ellentétben – akinél a logika, mint elsődleges funkció nyer teret a jogalkalmazás során – Szabó József elméletében az értelmezés funkciójának tulajdonít komoly szerepet. Úgy fogalmaz, hogy „csak a jog szövegét képzelhetjük ellentmondásmentesnek; maga a jog, amelyhez csak a szöveg értelmezésén át juthatunk, az értelmezés, magyarázat alogikus elemei folytán már különbözőképpen fogható fel”.⁵⁰ Ezzel nemcsak az értelmezés fontosságában mutat különbséget elméletük, hanem abban is, hogy míg Moór Gyula pusztán a jog szövegében tartja elképzelhetőnek az ellentmondást, Szabó József kimondottan tiltakozik ennek lehetőségé ellen.

Ahogy arra Halper is rámutat, a jog néha előforduló túlzott logikusságának panaszja már szinte közhelyessé vált a realisták körében. Az ennek alapjául szolgáló felfogás pedig az, hogy a logika nem nyelv, hanem egyfajta kód, s ennek folytán a jog középpontját képező dinamikus és komplex problémák kezeléséhez túlságosan merev.⁵¹

„Kétségtelen, hogy a normatív ítéletekben is szerepelhetnek alethikus ítéletek, s az is, hogy felhasználhatók a klasszikus logika eredményei, de ez nem terjeszthető ki a normákra maradéktalanul.”⁵² Érdekes egybeesés, hogy ahogyan Moór Gyula, úgy Szabó József sem nevez meg logikatípusokat elméletének felvázolásakor. Egyikük sem veszi számba a jog számára releváns logikákat.

2.2. A pszichológia⁵³ jelentősége a jogban

Szabó József úgy véli, a jog nem korlátozható sem kimondottan az érvény, sem a pusztán lét területére, emellett a valóság és érték sem kapcsolódhat össze a jogban.

⁴⁹ SZABÓ József: i. m. 14–15.; SZABÓ Miklós: *Logica Magna. Utazások a logika birodalmában*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014, 156.

⁵⁰ SZABÓ József: i. m. 35.

⁵¹ THOMAS HALPER: i. m. 33.

⁵² SZABÓ Miklós: *Trivium...*, 169.

⁵³ A skandináv jogi realizmus a jogtudomány fő feladatának tekintette a jog empirikus megismerését, emellett a jog érvényességének lényegét – a formalizmussal szemben – a bírói pszichébe helyezte. Ld.: BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jögbőlselet rovat*. (Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovat szerkesztő: Szabó Miklós – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023).

A tárgyi világ helyett az alanyiség világába kerülünk, ha motívumként fogjuk fel a jogot, ugyanis ez már az alanyokban lezajló folyamatok világába mutat. Nem igazolható objektív módon az alanyiségben megjelenő jog egysége, mert a hit és a vágy az, ami az alanyban a tárgyi világ feltételezése lehet, mégis kimondottan az alanyban alkothat egy egységet az érvény és az érték.⁵⁴ Merőben hasonló álláspontot képvisel, mint Horváth Barna, aki ugyanebben a témában a következő megállapítást tette. „Ha mégis vannak olyan gondolatárgyak, amelyek tény és érték kapcsolatát jelentik, akkor ezek nem a tárgyi világnak, hanem az alanyi szemléletnek a tüneténei.”⁵⁵

Szabó József kifejti, a jog nem valamiféle anyag, így – a jog hatásait kivéve – nem lehet szó jogászai tapasztalatról, továbbá, hogy az alany a jogról nem tételezheti fel, hogy térben s időben rajta kívül eső dolog lenne. Azt vallja, az okozat is pusztán egy olyan következtetés, melyre idegváltozásainkból következtethetünk, de ez nem tapasztalati igazság. A valóságról úgy vélekedik, az nem egy keletkező dolog, hanem egyszerűen van, vagy ennek ellentételezése igaz, tehát a valóság nem létezik, keletkezik és pusztul csupán; s ilyen módon a három idősík (múlt, jelen, jövő) is pusztán felfogásunk kreálmánya. A jelen pusztán egy illúzió, nem más, hiszen a különböző helyen és időben élő emberek számára csak egyfajta valóság – mely nem is valóság, csupán elképzelés – felfogása lehetséges, emiatt hatnak egymásra önálló értelem nélkül az idősíkok. Ameddig aényt, az értéket és az igazságot problémaként kezeljük, addig maradnak jelen az életünkben, mert amennyiben nem foglalkozunk velük, mert megoldást találtunk rájuk, úgy kikopnak, s eltűnnek a világból.⁵⁶ Olivecrona elmélete szerint – Szabó József álláspontját igazolón – a valóságban nem léteznek jogok és kötelezettségek, hanem olyan emberi érzések, melyek bonyolult pszichológiai folyamatok eredményeként születnek. Így a jog hagyományos értelemben vett kötőerővel nem rendelkezik, s egyfajta „szervezett erőszaknak” tekinthető.⁵⁷ Horváth Barna üdvözölte Olivecrona azon álláspontját, melyben elfordul az imperatív jogelmélettől, s kifejti, hogy a jog térben és időben a természeti világ része; a jogszabályok pedig ok-okozati kapcsolatok. A jogszabályok esetében pedig független imperatívuszokról ejt szót. A jog – Olivecrona nézete szerint – mivel a jogszabályok háttérben igencsak nehéz személyeket felfedezni, így az nem lehet parancs, mert a konkrét személyek hiánya egyben a parancsoló hiányát is jelenti. Úgy véli a „kell” realitása, s a „kötelező” alapja nem más, mint az emberi lélekben a cselekvés eszméjéhez kapcsolódó parancskifejezésnek a tárgyi világban, létezőként való megjelene. A törvényhozás alapja ezáltal a lélektani hatékonyság és az emberi magatartás fő irányítója – még akkor is, ha tudat alatt – a szankció alkalmazása iránti félelem.⁵⁸

⁵⁴ SZABÓ József: i. m. 48–49.

⁵⁵ HORVÁTH Barna: A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány* 1941/21., (1), 65.

⁵⁶ SZABÓ József: i. m. 49–52.

⁵⁷ BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jogbölcselet rovat*. Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovat szerkesztő: Szabó Miklós – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023), 12–13.

⁵⁸ HORVÁTH Barna: *A jogszociológia útja...*, 60–62.

Az emberi szellemmel kapcsolatban Szabó József⁵⁹ álláspontja az, hogy következtetéssel jutunk el hozzá, mert nem adatik meg közvetlenül. Magát a jogot jelképeknek tartja, melyeknek az elméletek, elvek, s hasonló dolgok adnak tartalmat, ez a szimbólumjelleg pedig mára a római jogban is megfigyelhető volt. Amikor a tudatra tereli elméletének felvázolását, akkor újra arra utal, hogy a jog pusztán jelkép – s nem tapasztalati valóság –, melyhez az alanyok kapcsolnak jelentést. Fontosnak tartja, hogy nem pusztán egyéni és nem is pusztán társadalmi jelenség a jog, hiszen egyik a másik nélkül nem is képzelhető el. Bírálja azon felfogást, mely pusztán a társadalom részeként kezeli az egyént, mert hiszen, véli, az egyénben él maga a társadalom is. Ennek ellentétével, pusztán az egyén kiemelésével sem ért egyet. Az egyén szabadságáról azt vallja, az nem valódi, csupán kiegyenlítő erő hatása, melyet a különböző csoportok fejtenek ki, melyekhez az egyén tartozik.⁶⁰

Az emberi tudat az, melyben a jogról az alanynak alkotott képe jelentéssel bír. Fontosabbnak tartja a tudatalattit, melyre nincs kihatásunk, s potenciális, mélyebb alakja tudatunknak. Tudatossá válását lehetségesnek tartja, de kiemeli, hogy magának a tudatnak is csak nagyon kevés tudatos tartalma van. Ezt azzal igyekszik igazolni, mennyire kevés dologra tudunk egyszerre koncentrálni. A tudatunk hézagait – mert tudatunkkal nem tudunk teljes világképet alkotni – a tudatalattival töltjük ki.⁶¹

Az értékek és valóságok létezése abban áll, hogy az egyén érvényesnek, s létezőnek tartja ezeket. Ugyanakkor magában az egyénben nem pusztán a saját érzelmeit érzi az adott személy, hanem magát a világot, mivel a világképünket mi magunk formáljuk.⁶²

Anders Vilhelm Lundstedt, a skandináv realizmus meghatározó alakja azt az álláspontot képviseli, hogy a jogi normák csak oly módon integrálódhatnak a jogrendszerbe, ha a szabályozott viszony a társadalom érdekében, a jólétet célozva kerül megállapításra. Kifejezetten ellenzi azt, hogy „a bírónak az elé kerülő ügyek eldöntésénél az úgynevezett általános igazságérzetét kellene alkalmaznia. Túl azon, hogy az mindenki számára mást jelenthet, az ügyek eldöntését lehetetlenné teszi. Hiszen, ha az »igazságérzet« alapján ítélezünk, akkor egy jóérzésű bírónak a kártérítési összeg meghatározásánál számos szociális szempontot kellene precízen figyelembe vennie.”⁶³ Szabó József a jogász pályákon tevékenykedőkről – mint a bírókról – kifejti, hogy grammatikai formában kell megvalósítaniuk a tudatos gondolkodást, hogy az másokkal közölhető legyen, ennek feltétele az is, hogy logikusnak kell lennie. Ennek folytán a gondolkodáshoz köti a logikát, nem pedig a joghoz, azonban magát a gondolkodás folyamatát alogikus tevékenységnek véli, mert a tényállás értékelését értelmezési feladatnak tartja. A minket körülvevő környezet és az addigi

⁵⁹ RÉVÉSZ Béla szerk.: „*Most megint Európában vagyunk...*”. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.

⁶⁰ SZABÓ József: i. m. 52–57.

⁶¹ SZABÓ József: i. m. 58–60.

⁶² SZABÓ József: i. m. 65.

⁶³ BADÓ Attila: i. m. 7–10.

tapasztalatok, élmények mind befolyásolják a bírói döntéshozatalt.⁶⁴ „Az nem lehet, hogy a tények és szabályok mérlegelésénél mindennel számoljunk; de az lehet, hogy számoljunk azzal is, hogy nem számoltunk mindennel.”⁶⁵ Amennyiben a bíró tisztában van azzal, hogy a tényállás értékelésénél saját tulajdonságai is szerepet játszottak, akkor tisztában van azzal, hol fordulhatnak elő hézagok, ahol az ő énjének felfogása került előtérbe. A jogászai gondolkodás belső lényegének és szellemének megfelelő jogászai gondolkodást tartja a hazai jogászai gondolkodás fő irányzatának.⁶⁶ Ezzel próbálja orvosolni az Anders Vilhelm Lundstedt által felvetett bírói általános igazságérzet problémáját. Leszögezhetjük, hogy ha értelmezési feladatként fogjuk is fel a jogot, akkor is szükségünk van a logikára, hogy következtetni tudjunk az értelmezés során, tehát a két funkciót egymást kiegészítve alkalmazzuk, nem pedig egymást kiváltva. Emellett az is bizonyos, hogy egyetlen bíró sem tud, s nem számol azzal a döntéshozatal során, hogy mennyi szubjektivitást vitt döntésébe, s hol lett volna az objektivitás határa; vagy éppen mi mindennel nem számolt az adott ügyben. Szabó József ítélkezésemélete mellett, Horváth Barna is saját elméletének jelentős eredményeként tekint az eljárásai jogelméletre. „Az eljárásai jogelmélet lényege az, hogy a jogot a legfejlettebb, legintézményesebb társadalmi eljárásként lehet meghatározni.”⁶⁷ Úgy véli, hogy már a jogforrás fogalmának keresése során is, magát az eljárást – mivel az nemcsak pontos, hanem rugalmas is – előnyben kell részesítenünk; s magát a jogkövetkezményt is jogként kell tekintenünk.⁶⁸ Továbbá azt a nézetet vallja, hogy „az eljárás által érvényre jutó igazságosság mutatkozik a jog értékalapjának.”⁶⁹ „Horváth Barna is végigvezette a szinoptikus módszer alkalmazását magára a jogra (létalapok és értékalapok egymásra vonatkoztatásából eredő jogkeletkezés), a joggyakorlatra (a jogeset és a jogtétel együttszemlélése) és jogtudományra (a jog tény- és érték vonatkozásának egymáson szemlélése a jogszociológiai megismerés során, valamint a német és angolszász jogi kultúra egybevetése).” „A jogszociológia szerinte e szinopsis révén haladhatja meg azt a kényszerű alternatívát, hogy vagy természettudomány vagy normatudomány legyen.”⁷⁰

Konklúziók

Láthatjuk, hogy elég éles ellentét húzódik a két jogfilozófus felfogása között, hiszen Moór Gyula nagy szerepet szán a jogban a logikának. A jogrendszerben az elsődleges nem logikai tényezők mellett másodlagos eszköznek tekinti a logikát, ezzel ellentétben a jogalkalmazás során a logikának adja a főszerepet, s mögé sorol minden más tényezőt; végül a jogtudományban számára kimondottan csak a logikának van

⁶⁴ SZABÓ József: i. m. 67.

⁶⁵ SZABÓ József: i. m. 68.

⁶⁶ SZABÓ József: i. m. 68–69.

⁶⁷ HORVÁTH Barna: *A jogszociológia útja...*, 71.

⁶⁸ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái.* (ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 338–343.

⁶⁹ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia...*, 337.

⁷⁰ SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 480.

jelentősége, semmi másnak. Ezzel szemben Szabó József azt az álláspontot képviseli, hogy a logikának nincsen helye a jogban. A logika helyett sokkal inkább a pszichológiát véli nagyobb hatással bírónak a jogban, s így a bírói döntéshozatalt is a bíró morális értékelő tevékenységének tartja, melynek során az indokok másodlagos szerepet játszanak a döntésben, mert a fő cél az igazság megkeresése.⁷¹ Az igazság fogalma és mibenléte azonban maga sem egyszerű dolog. Csakúgy, mint a logika, az igazságelméletek terén is többféle felfogással, s azok igazolásával találkozhatunk.⁷²

Logikai-filozófiai szempontból a logikában a konkrét érvek érvényességének meghatározása a cél, így a logika olyan bizonyításelméleti és szemantikai módszerek kidolgozását célozza, melyekkel megállapítható az érvelések érvényessége és érvénytelensége. Tehát itt nem pusztán az igazság az, amit keresünk, hanem magának az érvelésnek az érvényességét kívánjuk megállapítani. Egy-egy ilyen elméletnek a célja mindig a logikai következmény fogalmának elemzése. A logikai következmény is többféleképpen értelmezhető. A klasszikus értelmezés a logikai formán alapul, mert ha az érvelés ilyen formát mutat, akkor az érvényes.⁷³

„A jogi logika – ugyanúgy, mint a logika általában – a fogalmak, az ítéletek és a következtetések elméletének kimunkálásával segíti az emberi gyakorlatot.”⁷⁴ A logikát nem kell valamiféle túlzottan racionális dolognak – melyet pusztán a jogbiztonság igénye kíván belelátni a jogi tudományba – gondolnunk, hiszen nincs szükség éles határt vonni a logika és más tudományok között. Ugyanis a logika rendeltetése éppen az, hogy egy-egy tudományterületet kisegítsen törvényszerűségeinek az adott területre történő alkalmazásával. Ugyanakkor nem kell egyetértenünk azzal sem, hogy a jog csak egyfajta érvényre juttató eszköze a logikai törvényszerűségeknek, mert azok magasabb szinten állnak, hiszen a logika önmagában soha nem alkalmazott tudomány, csupán egy tudomány alkalmazásához nyújt segítséget. Tehát részben mindkét ismertetett elméletben találunk igazságot, de a jog és logika kapcsolatát illetően – ahelyett, hogy az egyik vagy a másik elmélet mellett érvelnénk Moór Gyula és Szabó József esetében – inkább abban kell a megoldást keresnünk, hogyan tudjuk a logikát a jogtudományhoz segédtudományként alkalmazni. Abban az esetben, ha így teszünk, eljutunk a normalogika kérdésköréig, melynek kialakításához a legnagyobb lépést Georg Henrik von Wright tette. „A logika nélkülözhetetlen eszköz, de a cél: a jog, a joggyakorlat és a jogvita célja túlmutat rajta.”⁷⁵ A jogkérdés megválaszolása mellett a ténykérdés megválaszolása is a joggyakorlat feladata. Azonban nem minden típusú logika alkalmas azonos mértékben a jogban történő alkalmazásra, így annak megtalálása az egyik fő – nem könnyű – kihívás. A klasszikus logika mellett

⁷¹ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 152–158.

⁷² Stephen READ: i. m. 19–46.

⁷³ Stephen READ: i. m. 50–51.

⁷⁴ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 165.

⁷⁵ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 158.

a deviáns logikákat is számba kell vennünk, hiszen ezek alkalmasabbak az olyan nyelvi kifejezések esetében, melyeket a klasszikus logika nem enged be.⁷⁶

Moór Gyula a logikát nélkülözhetetlennek tartja a jogban, s könnyű belátnunk, hogy valóban az. A premisszákból való következtetéssel a logikai igazsághoz jutunk el, vagyis igaz premisszákat esetén az eredmény is igaz. Szabó József jó úton járt annak vizsgálata során – bár nem a logika teljes elvetésével –, hogy a bírósági döntés során nagyon fontos az argumentáció, vagyis a premisszáktól a meggyőző következtetésig érvelés útján történő eljutás. Ennek eredménye a retorikai meggyőzőség, vagyis, amikor a másik fél az érvek hallatán igaznak hiszi álláspontunkat, anélkül, hogy tisztában lenne a következtetés igazságával. Így tehát a retorika személyes eredménnyel bír, hiszen pusztán az eredményt és a meggyőzést fejezi ki a diskurzus zárultával, anélkül, hogy a résztvevők a valódi igazságra fényt derítettek volna. A retorika művelése igen fontos, hiszen gyakran a rejtett – múltban vagy jövőben rejlő – igazság biztos ismerete hiányában kell a jogalkalmazás során döntést hozni, melynek nélkülözhetetlen eszköze a másik felet meggyőző beszéd. Ez a jogi eljárás során történő ténykérdésben való döntést is elősegíti.⁷⁷

Moór Gyula számos – művének keletkezésekor már elérhető – logikai elmélet, s logika rendszertípus-vizsgálatát kihagyja elemzéséből. Leibniz logikai elméletéről már a 17. században elmondható volt, hogy „egyáltalán nem hitte azt, hogy minden következtetés szillogisztikus formába önthető”.⁷⁸ A szillogizmus területén is – akkor még meglehetősen fiatal kora ellenére – úttörőnek számított. „Úgy tartotta, hogy a szillogizmusnak négy alakzata létezik, s mindegyikben hat módozat.”⁷⁹ Pusztán a logika kifejezést használja, nem utalva annak típusára. Az érvelés kapcsán is csak a szövegkörnyezetből tűnik ki, hogy a deduktív érvelésre utal. A klasszikus logika mellett nem foglalkozik sem a már Arisztotelésznél is megelőlegezett modális logikával (amelynek egyik változataként kezelik sokan a normalogikát is), sem Frege logikájával, aki – hangsúlyozva, hogy a logika nem a „helyes gondolkodás”, hanem az igazságmegőrző következtetés tudománya – egyfajta tiszta, formalizált nyelvezetet próbált megalkotni, ami felválthatja a természetes nyelvet és így sokkal alkalmasabb a logikai folyamatok jelölésére.⁸⁰ Szabó József ugyanakkor ítélkezéseméletet alakított ki, mint ahogyan Dworkin is tette, mikor felvázolta a könnyű eset és a nehéz eset elméletét.⁸¹

Nos, valóban láthatjuk, hogy nemcsak logikai, hanem más eszközökre is szükség van a jogalkalmazás során, azonban ezek nem egymást váltják ki, hanem egymást

⁷⁶ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 159.

⁷⁷ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 174.

⁷⁸ William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 318.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Vö. William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, VIII. fejezet.

⁸¹ Ld.: Ronald M. DWORKIN: The Model of Rules. *The University of Chicago Law Review* 1967/35/1., 14–46.

segítve juttatják el a jogalkalmazókat a kívánt célhoz. Azonban az is magától értetődő, hogy a szociológiai nézőpontokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen minden döntéshozó rendelkezik tapasztalattal – ki többel, ki kevesebbel –, amely segíti a döntés meghozatalában, a retorika művelésében, de ugyanígy a logikai következtetések levonásában is. Levonhatjuk következtetésként, hogy mindkét elmélet hordoz magában némi igazságot, de mégis, mintha a kettő ötvözete szolgálna „megoldásként” a jog és logika, s a jogász tevékenység céljának eléréséhez. Tehát megállapíthatjuk azt is, hogy sokan és sokféleképpen vélekednek a jog és a logika kapcsolatáról, azonban az biztos, hogy ez a kapcsolat valós és fennáll, melynek építése és tökéletesítése, valamint a legcélravezetőbb elmélet és gyakorlat kialakítása még feladatként áll előttünk, azonban a technológia – beleértve a mesterséges intelligenciát is – rohamos, jogi területeket is érintő fejlődése is bizonyítja és hangsúlyozza számunka a jogi logika fontosságát. Enélkül szinte lehetetlen lenne ezeket a modern eszközöket – természetesen az alapjogok és etikai kérdések szem előtt tartásával, s az azokhoz szükséges alkalmazási határ betartásával – megfelelően alkalmazni a jogi területeken. Mindezek miatt pedig a jogi logika fontossága kétségtelen, s annak szerepe, valamint természete az I. Tammelo által megfogalmazott jogi logika kiáltványában foglalható össze leginkább, mely a következő:

„(1) A jogi logika nélkülözhetetlen a jogi kérdések bármely racionális feldolgozása számára.

(2) A jogi logika kiegészíti a jogi gondolkodás alapját képező más tudományokat.

(3) A jogi logika nem a jog materiális tartalmának forrása, hanem a jogi gondolkodás eszköze.

(4) A jogi logika a modern technológia hasznosításának egyik előfeltétele a jog területén.

(5) A jogi logika nélkülözhetetlen a jogi érvelés alkalmasságának, hatékonyságának és integritásának biztosításához.”⁸²

Bibliográfia

- [1] BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jobbölcsélet rovat*. Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovatszerkesztő: Szabó Miklós, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023).
- [2] HORVÁTH Barna: A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány* 1941/21., (1), 43–74.
- [3] HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. (ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [4] John DEWEY: Logical Method and Law. *Cornell Law Review* 1924/10/1., 17–27.

⁸² SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 152.

-
- [5] MOÓR Gyula: A logikum a jogban. In: *Filozófiai értekezések I.* Atheneum, Budapest, 1928, 1–47.
- [6] Nicholas F. LUCAS: Logic and Law. *Marquette Law Review* 1919/3/4., 203–210.
- [7] Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881.
- [8] RÉVÉSZ Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.
- [9] SOLT (SCHOLTZ) Kornél: *A normatív tényálladási elemek problémája*. Attila–Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1940.
- [10] SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. I. kötet. SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996.
- [11] SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. II. kötet. SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996.
- [12] SOLT Kornél: *Valóság és jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.
- [13] Stephen READ: *Bevezetés a logika filozófiájába*. (ford.: Bánki Dezső) Kossuth Kiadó, Budapest, 2001.
- [14] SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.
- [15] SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseletei gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024.
- [16] SZABÓ József: A jogászai gondolkodás bölcselete. *Acta Universitatis Szegediensis*. Szeged Városi Nyomda Rt., Szeged, XVI. 1941/2., 1–71.
- [17] SZABÓ Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. (szerk.: Jakab András – Menyhárd Attila) HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015, 451–542.
- [18] SZABÓ Miklós: *Logica Magna. Utazások a logika birodalmában*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014.
- [19] Thomas HALPER: Logic in Judicial Reasoning. *Indiana Law Journal* 1968/44/1., 33–48.
- [20] SZABÓ Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001.
- [21] William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.